

KÁROLYI FERENCZ GRÓF GAZDASÁGI TEVÉKENYSÉGÉBŐL.

II.

Nyíregyháza újraalapítása.

Irta: ÉBLE GÁBOR.

(Második közlemény.)

Nyíregyháza és határa, az ecsedi uradalom megvétele alkalmával jutott a grófi család tulajdonába. E község, az uradalom kettéosztásakor, felerészben a kinéstar részéhez csatoltatott, másik felét a Károlyiakkal rokon Palocsay-család bírta.¹⁾

A község multja messze benyulik a középkori történetbe. Régi oklevelek tanúsága ékesen szól Nyíregyháza régi jelentősége mellett, de a mult század derekán, jóformán teljesen kihalt és elhagyott tanyává süllyedt le: a törökvilág, kurucz mozgalmak, ismételt tatárbeütések és pestisjárványok szétriasztó áradata folytán. Változó földesurainak az volt a földadatuk, hogy tótok, svábok, rusznyákok és hasonló idegen telepe-sekből szervezze meg a földmivelő erőt s teremtsen meg a község jövőjét.

Az ecsedi uradalom átvételekor a Károlyi grófok azt az egész területet rettenetes állapotban találták. Hat vármegyére szóló terjedelemben, néptelen falvak romjait találhatta az elhanyagolt utakon bandukoló vándor. Az igazi földesur e területen az ecsedi lápban lakó nyerstermészet volt; az vette a műveletlen parlag földet, az ingoványok világában csudálatos vad növényzetével és állatvilágával a birtokába.

¹⁾ Nyíregyháza ezen felerészre, a 16-ik század második felében, Szaniszlófi Báthory Katalin révén, mint annak hozománya, ugyan Szabolcs vármegyében Király-Telek és Szent-Mihály helységekkel együtt szállott a Lónyayak birtokába. Lónyay Zsigmond 1633-ban II. Ferdinándtól nyert adománylevél erejénél fogva örök tulajdonjogot kapott rá. Ugyanez a Zsigmond 1648-ban kelt végrendeletében Margit leányának hagyományozta. Lónyay Margitot elvette feleségül Csáky István gróf országbíró. Ezek gyermekei atyjuk halála után 1696-ban Tokajban történt osztály szerint, az anyai (vagyis Lónyay) birtokokon megosztóván, Nyíregyháza részjórésze az előbb említettekkel együtt Csáky Borbála grófnőnek jutott. Csáky Borbála grófnőt nőül vette Palocsay István báró. Ezeknek fiuk: Palocsay Zsigmond báró feleségül vette gersei gróf Petheő Rozáliát, mely házasságból két leánygyermek származott: Klára és Rozália; az első Dessewffy Sámuel báró, a másodikat Sennyey Imre báró vezette oltárhoz.

Másfélszáz éven át tartó folytonos háborúság nyomdokaiban fejlődik ki a tespedésnek ez az uralma. Betetőzték azt az egymást követő elemi csapások: tiszai árvizek, marhavész, hallatlan szárazság, aszály, mérges rovarok pusztítása s főleg az 1739-iki pestis, mely ezen a vidéken a megmaradt lakosság nagyobb felét ragadta el.

Az így letiport Nyíregyháza vonagló testét ezenfelül idegen zsoldos katonaság lába taposta meg folyton. Ezek bitorolták a vámszedést, a hus- és bormérést s erőszakoskodtak nemessel és paraszttal egyaránt. A föld népét kiszípolyozták adóval s a jobbágyok százával szöktek tova az ősi fészekből. Így szegényedett le az egykor népes és boldog Nyíregyháza. Erdőtlen, homokos földjét különben is nehéz volt művelni; a föld az elemi csapások miatt nem fizette meg a művelésére fordított munkát; s ami jövedelem nagy ritkán jutott volna, azt elszedte a kinestár adóban és katonatartásban. A község quantumbeli hátraléka már évekre kezdett visszanyulni. A nyíregyházaiak kétségbeesésökben pártfogót kerestek maguknak, a milyen csak elibök akadt: Pálffy János grófot, Csáky Imre bibornokot, kik azonban a nép baján nem sokat mozdítottak. Fölkeresték a Felvidék legőszloposabb tekintélyét, kinek jótékony és emberszerető érzelmei országszerte ismeretesek voltak: az öreg Károlyi Sándor grófot is, a ki legalább annyit megtett haladék-talanul, hogy megnyitatta az uradalmi csűröket és utasította feleségét, Barkóczy Krisztina grófnőt, osztana ki elég vetőmagot a nép közt.

Nyíregyházán a mult század közepén tartott hivatalos összeírás csak 24 gazdát és 1 jobbágyot talált, a Károlyiak birtokába jutott részen. Maga a gróf sógora és megbízottja: Rácz Demeter 1754-ben így írt Nyíregyházáról: „Egészlen respective *puszta* volt, pápista lakos gazda egy sem volt benne, egynéhány kálvinista, s holmi dib-dáb orosz“¹⁾

A pusztulófélben levő községgel és földekkel Károlyi Ferencz gróf nem tudván mit tenni, már 1752-ben Rácz Demeternek ajánlotta fel *ingyen*. Rácz Demeter azonban *nem* fogadta el az ajándékot. „Nem vagyok méltó annyi gráciájára Excellentiádnak — írja válaszában — hogy Nyíregyházával ingyen méltóztatik kínálni, véteknék tartanám pénzen is elvenni Excellentiádtól, mert nagy szükségít látom Excellentiádnak is reája“! Hogy a visszautasítást érthetővé tegye, Nyíregyháza gazdasági előnyeit igyekszik kimutatni s mintegy látnoki erővel azt írja a grófnak, hogy „igen jó hely támadhat Isten kegyelméből belőle.“²⁾ Ez a biztatás újra fölélesztette a nemes grófban azt a régi eszméjét, hogy *új telepítésekkel* népesíti be elhagyott nyíregyházi pusztáját.

¹⁾ Rácz Demeter levele Károlyi Ferencz grófhhoz. 1754. okt. 6. Nagy-Károlyból.

²⁾ Rácz Demeter levele Károlyi Ferenczhez 1752. márcz. 21-én.

Nem könnyű dolog volt ez! Az akkori politikai, társadalmi és gazdasági viszonyok ugyanis föllötte megnehezítették a nagyobbbszabásu telepítéseket. S ha olykor minden nehézség nélkül sikerültek is azok, a telepítőknek mindig jelentékeny áldozatába kerültek s munkájuk gyümölcsét nem ők, hanem csak a szerencsésebb utódok élvezhették. Károlyi Ferencz, a mély belátásu politikus, igen jól ismerte a telepítések közgazdasági jelentőségét. Ép azért igyekezett roppant birtokait még áldozatok s temérdek kellemetlenség árán is benépesíteni. E tekintetben különben nagynevű atyja példáját követte. „Ifjúságomtól — írja a helytartótanácsnak — semmit ő felsége s hazánk szolgálatjára, minden résziben is ugyan az hazának, de kivált azon elpusztult Tiszán túl való tartományon hasznosabbat nem tanálván az impopulationál, annak gyarapításában idvezült édes uram atyám nyomdokát mindenütt, valahol csak jószágom vala, teljes tehetségemmel üzván“! Ilyen czél lebegvén szemei előtt, Nyíregyháza benépesítését is tervbe vette. Ide katolikus vallásu népet szeretett volna telepíteni; de minden igyekezete daczára sem kapott, habár ugy itthon, mint a külföldön hosszabb ideig kuttatott megbizottaival ilyenek után. Végre is belátván fáradozásainak sikertelenségét, azon elmélkedett: „hogya ugyan méltó-e azért az földet pusztán tartani a közjónak sérelmével, hogy pápistákat nem kaphatni, vagy pedig jobb volna szomszéd valláson levőkkel is ezen közjót segíteni, kivált azon vármegyében, az hol-ugyis oroszokon kívül az szomszéd reformátusok vallása uralkodik“! ¹⁾

A kérdést ugy döntötte el magában, hogy lutheránus tótokkal népesíti be Nyíregyházát. Nem volt ez új és szokatlan dolog a telepítések korában s Károlyi sem talált semmi különöset abban, hogy mint katolikus főúr s Mária Teréziának kedvelt embere lutheránusokkal népesíti be jószágát. Voltak azonban, kik máskép fogták fel a dolgot s a következmények csakhamar kimutatták, hogy Károlyi darázsfszerekbe nyult e telepítéssel, mert oly ügy gyámolítójává lön, mely neki éveken át hihetetlen kellemetlenségeket s bosszúságokat okozott, sőt legközelebbi rokonaival is meghasonlásba hozta. Ki hinné, hogy a jelentéktelen Nyíregyháza benépesítése oly forrongást idézett elő, hogy Károlyi a belső titkos tanácsos, szeptemvir, tábornok, főispán, ezredtulajdonos, a tiszántuli kerület hadi főparancsnoka stb. minden befolyását és összeköttetését kénytelen volt latba vetni Nyíregyháza lakosságának megmaradása érdekében? S még így is csak nagy nehezen sikerült a községet a pusztulástól megmentenie! Ki hinné, hogy ez az egyszerű telepítés kérdése mozgásba hozza az udvart, a kanczelláriát, a helytartótanácsot, a vármegyét, a püspöki udvart stb.! Ki gondolná, hogy

¹⁾ Károlyi Ferencz levele gróf Nádasdy Lipóthoz 1753.

Nyiregyháza telepítési ügyét Róma legkiválóbb theologusai vitatták s hogy a „Propaganda fidei“ is ítéletet mond a kérdés fölött?

E mozgalmas, váratlan fordulatokban gazdag telepítési történetet, mely meglepő világot vet Károlyi Ferencz gróf kimagasló alakjára s nemes jellemére, adjuk az eredeti okiratok alapján, minden részrehajlás nélkül, úgy, ahogy történt.

I.

Mielőtt Károlyi a telepítéshez fogott volna, Szabolcsmegye támogatását igyekezett megszerezni. Ez nem is volt olyan nehéz, mivel a főispán, Barkóczy Imre gróf közeli rokona, a helyettes alispán, Szuzyoghi Ferencz pedig belső embere volt.

Az 1753. év elején már megegyezett a vármegyével, mely a települők részére *három évi mentességet* engedélyezett,¹⁾ azonkívül — mint Károlyi írja — „az n. megye maga részéről is minden segedelmet nyújtani nem terhelte.“ Így hát 1753. május 23-án kiadta *pátens* levelét, felszólítván mindenkit, akinek kedvére van, Nyiregyházán és a Cserkesz nevű szomszédos pusztán való letelepülésre. A jövevény lakosok számára elegendő földet, a maga és a vármegye részéről (a megyével kötött megegyezés szerint) három évi mentességét és *házépítésre elegendő földet* ígért. „Templomot — írja a patens levélben — építhetnek magoknak a micsodás tetszik, papot is tarthatnak, a mennyivel beérik.“ Ezenkívül ígéri nekik, hogy idővel a szomszéd dominiumokat is kibéreli számokra, ha saját pusztáin el nem férnének. A három évi mentesség elteltével minden gazda egy aranyat tartozik fizetni „ad quantum palatinale,“ azaz „közönséges denominatio szerint *aranyosak* lesznek“; a megye részéről egyébbel nem fognak terhelteni. A földesurral a három év elteltével „általában“ végezhetnek mindenféle dominale beneficiumokról, s maguk birhatják erga censum annualem, több vagy kevesebb esztendőkre, amint magóknak az lakosoknak fog tetszeni.“²⁾

Még e patens levél kiadása előtt történt, hogy Károlyi Békésmegyén keresztül utaztában szóba ereszkedett az ottani települőkkel s megemlítette nekik Nyiregyháza benépesítésére vonatkozó tervét. A békési tótok azonnal ajánlkoztak a Nyiregyházán való megtelepülésre. Ez az ajánlkozás azonban nem azért történt, mintha földesurok báró Harruckern rosszul bánt volna velük, hanem inkább azért, mert Harruckern méltányos

¹⁾ Károlyi először *hat évi* mentességet igyekezett a vármegyétől kieszközölni az e tárgyban irt fogalmazványa tanúsága szerint.

²⁾ Használó pátens levelet adott ki Rácz Demeter, Károlyi sógora és plenipoten-tiáriusa 1753. május 16-án. A két pátens levél tartalma majdnem szóról-szóra megegyezik.

föltételeire annyi települő gyült össze Békésmegyében, hogy igen sokan *nem kaphattak művelésre való földet.*¹⁾ Ezekre tehát valóságos áldás volt Károlyi ajánlata.

A pátenislevél kiadása után Petrikovics János szarvasi csizmadiát bizta meg a gróf a telepítés keresztülvitelével. Ez az ügyes ember aránylag nagyon rövid idő alatt nagyszámu települőt vitt Nyíregyházára. Békésmegye és a földesur, miután a lakosok kötelezettségüknek eleget tettek, nyugodtan nézte távozásukat.

A Békésmegyéből jött települők így oszlanak meg: Szarvasról jött 134, Berényből 39, Csabáról 18, Orosházáról 3, Komlósról 19, Gyuláról 1. Békésen kívül Zólyommegyéből is jött 44 szabad költözési joggal bíró gazda. Ezek jobbjára Véghelesről valók voltak. Borsodvármegyéből jött 28, Gömör és Nógrádmegyéből mintegy 20, Hontból 25, Szepes, Liptó, Pest, Tolnavármegyékből egy-kettő. Hevesvármegyéből szintén jöttek többen. Igar nevű község ugyanis hallván valamit a nyíregyházi telepítésről, embereiket küldték Károlyihoz, aki számukra külön pátenst levelet adott ki 1753. jun. 24-én. Ez oklevélben a földeken kívül az építésre annyi fát ígér nekik, a mennyire szükségük lesz. Különben adózásban és egyéb terhekben ugyanoly föltételeket enged nekik a gróf, mint a többi települőknek.

A települők száma az 1754. év végeig folyton növekedőben volt. Az ekkor történt összeírás szerint gazda volt 561, feleség 523, fiu 798, leány 561, szolga 42, vagyis összesen 2485.²⁾ E nagyszámu nép nyelvére nézve tót, vallására nézve legnagyobb részt lutheránus volt. Nyíregyháza *régi lakosai* jobbjára *szétoszóltak*, vagy Károlyi tisztjei által *elbocsáttattak*³⁾ s így az új települők maguk birták a földeket. Mindjárt letelepülésük alkalmával hozzáfogtak a lakókázak építéséhez is s oly serényen munkálkodtak, hogy 1754. nyarán közel 200 nagy ház állott készen.⁴⁾

Mivel a nyíregyházi határ felerészének Palocsay báró özvegye, Petheő Rozália grófnő volt a tulajdonosa, Károlyi 1754. jun. 16-án

¹⁾ Károlyi maga írja: „Volt uroktól többszöri instantiájjokkal sem nyerhettek földet; őszi vetés nélkül maradniok károsnak láttatott, annak távoztatására elsőben pusztámon szántogatni, azután szállongani is Nyíregyházára kezdettek.“ Lásd erre vonatkozólag „A Harruckern és a Károlyi-család“ című munkámat, melyben közölve vannak a pártatlanul kedvező föltételek a békésmegyei települők számára.

²⁾ Szaplanczay Jánosnak, Károlyi udvari kapitányának jelentése, Kálló, 1754. december 5.

³⁾ Károlyi így ír ez ügyben 1754. ápr. 9-én: „Noha egész szándékom s rendelemem az vala, hogy nyíregyházi földemről mindenféle régi ott lakos embereket amoveáljak, melyet mostani ottlétével inspektoromnak újra is kihagytam, mégis mindazonáltal megengedtem ott levő orosz pap atyám uram magános megmaradását.“

⁴⁾ Szaplanczay János levele Károlyi Ferenczhez 1754. decz. 5-én.

szerződést kötött vele a telepítés ügyében. E szerződés értelmében a földeket közösen adják a települőknek; a befolyó jövedelmen, ugymint a taksán, a korcsma, mézszárszék, serház és a boltok bérén, továbbá a vásár és vámjövedelmen egyformán osztozkodnak. A szükséges épületeket közösen emelik.

Ilyenformán rendben lett volna már a telepítés ügye. Károlyi illően megjutalmazta „az impopulatio agilis vezetőjét“, Petrikovics uramat, s örömmel hallotta tisztjeitől, hogy az új lakosok fölöttébb szorgalmas, igyekvő nép. A nemes gróf öröme azonban nem tartott soká. Már 1753-ban közeledő viharjelei mutatkoztak. A szomszéd földbirtokosok közül ugyanis többen, kik irigy szemmel nézték a nyiregyházi pusztá virágzásnak indulását, titokban bujtogatni kezdtek az új gyarmat ellen. A klérus is mozogni kezdett, sérelmesnek találván ennyi lutheránus ember letelepítését.

Az egyenes lelkű Károlyi nem sejtván, hogy fáradozása, s a közjónak világos előmozdítása is ellenzésre fog találni, előzetesen mit sem tett annak elhárítására. Különbben legjobb emberei sem tanácsolták neki, hogy előzetesen Nyiregyházára terelje a figyelmet. „Ámbár — írja neki Szunyoghi Ferencz helyettes alispán — ex parte venerabilis cleri hirtelődik is, hogy ottan való megmaradások impediáltatni fog ex ratione praetensae innovationis, de mig az dolog világos repraesentatióval ki nem nyilatkozik, mindaddig az magistratuale patrociniūmal csak hallgatni kell, és semmi repraesentatióra fakadni nem szükség, ugyanis ha valami csendesen és cum dissimulatione megkészhülhet, mit is kellene ott sokféle bajoskodást maga után hordó kérdésekre fakadni, hahogy penig ad fractionem panis mégyen a dolog, már in tali casu, nem talállok rendesebb módot az már is odajötteknek és ezentul is odajövendőknék megtartásokban, mint az magistratualis protectiót, mely ex politicis et statisticis rationibus fog depromáltatni!“¹⁾ Tudtára adja ezután Károlyinak, hogy az alispán is egy értelemben van vele, s nem fog semmi rendeletet foganatosítani, „hanem az nemes vármegyére fogja relegálni, ott penig, nem csak az mi felekezetünk, sőt, ha nem mind egészen is, de majori ex parte az katholikus uri rendek is velünk egy értelemben lesznek, nem is ok nélkül.“ Azt is megígéri Károlyinak, hogy mihelyt valami „zördülést“ hall, azonnal tudtára adja. De nem hiszi, hogy belőle valami láрма legyen; „miért is kellene oly vizsálykodásnak miatta lenni, okát nem látom.“

E biztatás daczára Károlyi jónak látta az esetleges kellemetlenségek elkerülésének czéljából az udvar nézetét kipuhatolni. Ő ugyanis nem akart sem a papsággal, mely iránt őszinte s nagy tisztelettel

¹⁾ Szunyoghi levele Károlyi Ferenczhez 1753. okt. 13. Fejértő.

viseltetett, sem az udvarral, melyhez a legmélyebb hódolat fűzte, összeközösbe keveredni. A mint tehát jóakarói sejtetni engedték, hogy a nyiregyházi telepítést több helyen helyteleníteni fogják, azonnal irt Bécsbe, s a kir. cancellár előtt részletesen kifejtette elveit, melyek Nyiregyháza betelepítésénél vezérelték.

A terjedelmes levélben elmondja, hogy már édes atyja be akarta népesíteni birtokait, ő, mindenben atyja nyomdokain akarván haladni, folytatta a telepítéseket. Nyiregyházára kerülván a sor, mindent megtett, hogy alkalmas, katolikus vallású települőket kaphasson. De bár Szabolcsmegye is teljes erejével támogatta őt fáradozásában, terve nem sikerült. A közjó sérelmével nem akarván pusztán hagyni az egykor virágzó község területét, elhatározta, hogy más vallású települőkkel népesíti be. „Akadtak oly szabad emberek — írja — hazánknak némely távol fekvő, népesebb vármegyéiből, kik az ott levő földesurak és vármegyéknek sérelme nélkül, Nyiregyháza nevű falumat, ugyan hogy már de olyat, kin csak egynéhány orosz és magyar lakik, úgy hogy *tized és huszad részét* is nem élheti meg tágas, de pusztá határának, nem különben egy Cserkesz (vagyis Mánd) nevű praediumomat, melyen ember emlékezetétől fogva lakosok nem voltak, sőt templomuknak sem tápasztaltatik csak nyoma is, még ezen ősszel megszállani kívánnák s assecuráltak is iránta. Nincsen egyéb gátlásom benne, hanem lutheránusokból állván a települendő nép, az iránt, hogy prédikátorok lehessen és hacsak sárbul vagy fábul is oratoriumocskát állithassanak magoknak, kívánnak tőlem securitást. Nem titkolhatom el azt is Excellentiád előtt, hogy még eddig mi ezen a földön az illetén circumstantiákban az clerus által nem szoktunk vala tiltatni, s azért voltunk oly szerencsések, hogy mivel mi a szomszéd atyfiakat nem háborgattuk exercíciúmokban, az hol népések voltak, úgy viszont ők is, ha templomjukat visszavettük, nem neheztelték, s ő Felségek elejébe sem futottak unalmas panaszokkal, mivel mi is, az hol templomjukat visszavettük, viszont oratoriumot önönmagunk csináltattunk számokra oly előmenetellel, hogy az én emlékezetemre idvezült uram atyám és magam csak ezen vármegyei jöszágainkban ezen szép móddal tíz vagy tizenégy kőtemplomokat, s azonkívül is egynémelyeket mások jöszágában visszafoglaltunk minden legkisebb lárma nélkül.¹⁾ De mivel egyszer gerjedtebb az papi

¹⁾ Így vette vissza Károlyi Sándor a reformátusoktól 1723-ban az ősei által századok előtt épített nagykárolyi templomot, ősei temetkező helyét. A visszavételbe a kálvinisták szíves örömet beleegyeztek; mert Károlyi új templomot, papházat és iskolát épített számukra. A baktai templom visszavétele szintén ilyenformán történt. A kálvinista község írásban adta, „hogy az baktai pusztulásban levő templomot minden kényszerítés nélkül adták és engedték át praedikátorjuk jelenlétében.”

rendekben is, mint máskor az buzgóság, hogy minden alkalmatlanságot megelőzzek, nem kívántam benne megindulni, hanem járulok előbb Excellentiád böles tanácsához, vezérléséhez, engedelmesen kérvén, méltóztassék nekem kegyes ítéletét kinyilatkoztatni és egyszersmind hathatós s csalhatatlan segedelmemre is járulni, hogy ezen közjában boldogulhassak, nyerhetnék-e s mi módokkal ő Felsége kegyelméből oly decretumot, mely mellett lehessen őket assecurálnom, hogy azon megszállandó helyeken sárból vagy fából imádkozó házat készíthessenek s praedikátort is vihessenek, általam szokásom szerint megvizsgálandó békességes erkölcsűt magoknak. Ez, azon az minden emberi emlékeztetül fogva levő pusztán mit és kinek praejudikálhatna? Nyiregyházán pedig annyival kevesebbet, az hol unitus oroszaink is csak fatemplommal élnek, az régi kötemplomunk ellenben most is azon csak egynéhány kálvinista lakos birodalmában vagyon.⁽¹⁾

Kényes természetű lévén az ügy, a kancellár (Nádasdy Lipót gróf) nem adott határozott választ Károlyi levelére. Lehet különben, hogy akkor már más oldalról is irtak hozzá a nyiregyházi telepítés ügyében. Annyi bizonyos, hogy Nádasdy 1753. szept. 14-én irt levelében személyes találkozásuk esetére tartotta fent adandó válaszát. „A mi a tudott pusztának megszállását illeti — írja Károlynak — mivel rövid idő múlva szerencsém leszén Excellentiádat itten tisztelnem, azon alkalmatosságra reserválom magamnak olyatén dologrul való ítéletemnek bővebb kinyilatkoztatását!⁽²⁾”

A személyes találka nemsokára meg volt. Mit végeztek ott, nem tudjuk. De minden valószínűség szerint Nádasdy kancellár jó eredménnyel biztathatta Károlyt; mert hisz a telepítést a találka után is az eredeti föltételek mellett folytatták Károlyi megbízottai. Maga Nádasdy meg egy későbbi levelében azt írta, hogy neki „ugy tetszett, mintha ő Felsége azon principiumoktól, melyeket kifejeztem, nem irtózna!⁽³⁾”

Azonban a telepítés ellenségei, (főkép egyházi részről) bőséges információval szolgáltak ugy az udvarnak, mint a helytartótanácsnak. És ezek az információk Károlyira nézve nemcsak kedvezőtlen színben irták le a telepítést, hanem egyenesen törvénytelennek mondták azt, s vádat emeltek a megye ellen is, mely a telepítést támogatta.⁽⁴⁾

¹⁾ Károlyi Ferencz grófnak Nádasdy Lipót gróf kancellárhoz 1753. nyárutóján irt levelének conceptusa.

²⁾ Nádasdy Lipót gróf kancellár Károlyi Ferencz grófhhoz. Bécs 1753. szept. 14-én.

³⁾ Nádasdy Lipót levele Károlyi Ferenczhez. Bécs 1754. nov. 1.

⁴⁾ Grassalkovics Antal 1754. aug. 8-án Konjathiból így ír ez ügyben Károlynak: „Irhatom mindazonáltal vigasztalására Excellentiádnak, hogy M. Palatinusunk különösen fogta pártját Excellentiádnak; mert rossz informatiói valának!”

II.

Nyiregyháza betelepítése egész kis *kulturharezra* adott alkalmat a katolikus papság és a földesur között.

Három tulbuzgó és Károlyi Ferencz gróf iránt ellenséges érzületű pap: a tokaí, tarczali és fényi, fölbujtotta az egri püspököt a nyiregyházi lutheránus telepesek ellen. A püspök e papok egyoldalú jelentése alapján fölötte veszélyesnek látta annyi lutheránus betelepítését oly vármegyébe, melyben eddig ezen vallásnak hívei nem voltak. Fölhívta tehát a veszedelemre a helytartótanács s az udvar figyelmét. Ugyanily fölterjesztést tett e dologban három vármegye, melyeket a papság ferde tudósításai szintén félrevezettek.

Eger püspöke ez idő szerint Barkóczy Ferencz gróf volt, Károlynak anyai nagybátyja, egy nagyműveltségű, jótékony és humánus főpap, kit Mária Terézia is fölötte kedvelt, s ki utóbb mint Magyarország hercegprímása és oktatásügyének protectora nagy érdemeket szerzett a haza szolgálatában. Az egri egyházmegye élén lelkes támogatója volt minden nemes törekvésnek, nyájas és engedelkeny szíjvel mindenki iránt, de a vallás dolgában kérlelhetlen szigor s a végsőig menő szilárd akarat jellemezték őt. Károlyi Ferencz gróftól őszintén szerette, becsülte s mindig legkedvesebb rokonának tartotta, azonban még vele is képes volt szakítani, midőn ez vallás dolgában neki nem tetsző kiméletet s türelmet tanusított. Kétségtelen dolog, hogy a püspök Nyiregyháza ügyében oly térre lépett, a melyen különben rokonszenves alakja sokat vesztett népszerűségéből, de mentségére szolgál, hogy a kényes kérdésben bizalmas embere és tanácsadója, a kinek vakon hitt, többszörösen félrevezette őt.

Ez a bizalmas ember Gerstocker Antal alesperes és fényi plébános volt. Az egykoru levelek kivétel nélkül durva, erőszakos és veszekedő embernek mondják, ki azonkívül vallás dolgában a türelmetlenségnek és elfogultságnak mintaképe volt. Ellensége volt minden újításnak, sőt még oly dolgok elé is akadályokat igyekezett gördíteni, a melyek egyedül a közjó előmozdítását czélozták. Ilyen volt a többi között a Károlyi Ferencz által Nagy-Károlyban berendezett könyvsajtó, melyet a nemes gróf nem kis áldozatok árán a népnevelés és az értelmi fejlesztés emelésére alapított. A fényi esperes ezt a hasznos intézményt is szerette volna megsemmisíteni. „Az fényi pribék — írja Rácz Demeter, Károlyi sógora — valamit csak observál, mindent hírré teszen. Az typographiában is bément, s azt mondotta, hogy akasszák fel, ha ő kegyelme aztat el nem pusztítja! Már tartok tőle, ha csak valami elejét az méltó-

ságos cancelláriusnál nem veheti Excellentiád, itten pediglen olyan szükséges volna, mert csak ábéczés könyvet sem kaphatnak az tanuló gyermekek számára.¹⁾

Jellemző a fényi papra, hogy még Károlyi Ferenczet is, kegyurát annak saját asztalánál „hárdolatlan terminusokkal illette, s ebéd után az ő Excellentiája szobájában még annál is vastagabban kezdett ő Excellentiájával bántani,²⁾ mire a gróf kénytelen volt őt lakásából kihajtani! Nem hiába írta tehát róla Szaploneczay János udvari kapitány: „rettenetes ember ez a fényi pap!” Valóban az is volt ő, s még halála is erőszakos volt: mert saját inasa gyilkolta meg.

Ez a fényi pap, mihelyt meghallotta, hogy Nyíregyházára lutheránusok települtek, s papot is hoztak magukkal, megkezdte az izgatást a települők ellen. Először is püspökét, Barkóczyt bujtotta fel tulzott és hamis jelentéseivel, azután meg Szabolcs vármegye főispánját, Barkóczy Imre grófot igyekezett a települők ellen fölizgatni. Buzgó fáradozásának az lett az eredménye, hogy három vármegye és az egri püspök tulzott és ferde információt terjesztett be a helytartótanácsához, illetve az udvarhoz. A három vármegye: Abaujvár, Gömör és Hont, a nélkül, hogy előbb biztos tudomást szereztek volna a dologról, egyenest a helytartótanácsához fordultak, s kérték, rendelné vissza a nyíregyházi települőket eredeti lakóhelyükre.³⁾ 1754. június 26-án Barkóczy Ferencz gróf, egri püspök is benyújtotta fölterjesztését. A haragos iratban elmondja, hogy Nyíregyháza földesura a telepítés előtt elbocsátotta összes kálvinista, katolikus és görögegyesült vallásu jobbágysait, s ezek helyett tisztán lutheránus vallásukat telepített le, a kik eredeti lakóhelyüket titokban hagyták el, csalogattatván a három szabad esztendő ígérete által. Az új lakosok oratoriumot is építettek, papot is hoztak magukkal. E pap a szomszéd vidékeken is egyházi szolgálatokat végez. Kéri a helytartótanácsot, hogy a vallásgyakorlatot akadályozza meg, az oratoriumot rontassa le, a törvények áthágóira szigorú büntetést szabjon, a telepeseiket pedig vezettesse vissza régi lakóhelyeikre.

1) Rác Demeter Károlyi Ferencz grófnak. Károly, 1754. nov. 28.

2) Mede Ferencz levele Károlyi Antalhoz 1756. ápr. 22. Nagy-Károlyból.

3) Gömör, 1754. márcz. 18-án. Hont, márcz. 20-án. Abauj jun. 11-én adta be a helytartótanácsához keresetét. A törvényes eljárás szerint előbb meg kellett volna győződnie, vajon tényleg vannak-e ott jobbágyaik, s ha igen, akkor a földesurhoz, Károlyihoz kellett volna fordulniok jobbágyaik visszabocsátásáért. S csak ha Károlyi nem teljesítette volna kérésüket, fordulhattak volna a helytartótanácsához.

A helytartótanács alig tudván valamit a telepítésről, a vármegye-hez és Károlyihoz fordult fölvilágosításért, a nélkül azonban, hogy a püspök vádjait tudatta volna vele.¹⁾

Károlyi tehát a helytartótanácsához bényújtott jelentésében nem is foglalkozott a püspök vádolásaival — noha könnyű lett volna azokat megczáfolnia — hanem egyedül a telepítés körülményeit fejtette ki, „Az in populatio — mondja jelentésében — nem tiltott dolog, sőt törvényeink egyenest parancsolják azt a földesuraknak!“ Ő tehát helyesen járt el, midőn az önkényt ajánlkozókát — akik kötelezettségeiknek régi lakóhelyeiken eleget tettek, a néptelen és elpusztult Nyiregyházára telepítette. „De abból, hogy senkinek in privato, annyival publicumnak sérelme nem következett, kitetszik ex subsequentibus: mert én senkinek nem adtam engedelmet az odaszállásra, hanem csak törvény szerint szabad migratióju embereknek!“ A vallásgyakorlatot — mondja tovább — ő az uralkodó akaratától tette függővé; később azonban megizente nekik, hogy ez a kérdés nehézségekbe fog ütközni. A lakosok ennek daczára is ott maradtak, de a vallásgyakorlatra vonatkozó engedélyt tudatlanságból elfeledték kieszközölni. A jövevények nagy része Békésmegyéből jött; a panaszszal előállott vármegyéből: Gömörből, Hontból és Abaujvárból ő senkit sem hívott. Gömörmegyéből idáig összesen heten jöttek, de nem jobbágyok, hanem csavargók, akik már az ő pápens levelének kibocsátása előtt voltak utban. Abaujvármegyéből egy sincs Nyiregyházán. Akik más vármegyéből jöttek, mindnyájan szabad költözési joggal fölruházott emberek, kik kötelezettségeiknek teljesítése után jöttek Nyiregyházára. Innét van, hogy egyetlen földesur sem állott elő panaszszal. Különben lehetséges, hogy egyesek élven törvényes jogukkal, hívás nélkül is Nyiregyházára jöttek, de ő ezeket nem szándékozik ott tartani. „Isten templomában is, noha jó keresztények számára építtetik, de a tolvaj is bejár!“ Igaz az, hogy ő a települőknek 3 szabad esztendőt ígért, de enélkül senki sem szállott volna ama puszta földre. Mindezekből kiviláglik, hogy a nevezett három vármegye jogtalanul tett ellene följelentést, különben is „senki addig nem panaszkodhatik képzelt jobbágyának törvénytelen megtartása ellen, miglen csak kérve sem kérte emberét!“ Végül váratlannak „közhiren fundálnak“ és méltatlannak mondja a három vármegye följelentését; mert hisz a jobbágyok ott „oly boldog résziben laknak édes hazánknak, a honnat bottal sem üzettethetik el az lakos ami sovány földünkre, ha csak helyt tanál a lakásra!“

Károlyi eme fölterjesztése nem elégitette ki a helytartótanácsot; mert hisz maga a gróf is bevallotta a szabad esztendők és a szabad

¹⁾ A Károlyihoz küldött intimatum 1754. júl. 9-én kelt.

vallásgyakorlat ígérletét, már pedig e kettő, a helytartótanács nézete szerint törvényeink értelmében nem volt megengedhető. A vármegyével és annak eljárásával még kevésbé lehetett megelégedve a helytartótanács. Szabolcs vármegye ugyanis Nyíregyháza ügyében vagy egyáltalán nem vette figyelembe a helytartótanács rendeleteit, vagy csupán szinlelte azoknak végrehajtását, valójában pedig megtett mindent, amit a kényes szituációk között megtehetett, az új telepítvény megmentésére. Szükséges is volt ez az eljárás, mert ha a vármegye végrehajtja a felsebb rendeleteket, Nyíregyháza lakossága a közjó nem kis kárára azonnal széteszlott volna.

Szabolcs vármegye ezen eljárása nem volt szokatlan abban az időben; más vármegyék is megtették, hogy a helytartótanács káros intézkedéseit nem foganatosították. Azonban Szabolcs vármegye eljárását Nyíregyháza ellenségei tudomására hozták a helytartótanácsnak és az udvarnak, a miből aztán igen éles összeütközés támadt, az udvar előtt már régen rossz hírben álló vármegye és a helytartótanács között.

Mikor 1754. április havában megérkezett a helytartótanács első intimatuma, mely a vármegyének meghagyta az investigatio elrendelését, a főispán és a vármegye urai nem kis zavarba jöttek. Barkóczy Imre főispán, kit egyforma rokoni kötelék fűzött az egri püspökhöz¹⁾ és Károlyihoz, tudta, hogy mindakettőnek nagy befolyása van az udvarnál, a jelentésekből látta, hogy egyik Nyíregyháza fenmaradását, a másik elpusztítását akarta, s mivel sem Károlyit, sem Barkóczy püspököt nem akarta megbántani, nem kis aggodalommal nézett a történendők elé. E körülmények megmagyarázzák Barkóczy főispán folytonos ingadozását. „Neki szegénynek — írja Szaploneczay — elől tűz, hátul víz; mert az papok mindenkor unszolják.“ Azt azonban kellemetlen helyzete dacára is belátta, hogy Nyíregyháza fenmaradása mind a vármegyére, mind a közjóra nézve fölőtte fontos. S így, ha nem is állott egészen Károlyi részére, de nem ellenezte, hogy a vármegye megtegye a szükséges lépéseket Nyíregyháza megmentésére. Az új lakosság ugyanis, amint meghallotta, hogy a szabad vallásgyakorlatot el fogják tiltani, az új települöket megadókietés és katonatartás céljából össze fogják írni, el akarta hagyni új otthonát. Ilyen körülmények között lehetetlen volt a helytartótanács rendeletét szóról-szóra végrehajtani. A vármegye urai tehát leghelyesebbnek a szinlelést tartották. „Noha most — írja Szunyoghi Ferencz helyettes alispán — keményen premáltassék is ezen nyíregyházi dolog, én csakugyan most is abban a hiedelemben vagyok, hogy dissimulatio lesz a vége Excellentiád nagyméltóságu tekintetéért! Hogy pedig quo

¹⁾ „Ha Imre is, ugyancsak Barkóczy ő — írja Szaploneczay János.

ad lutheranam ecclesiam noviter inductam valami kis innováció láttatik, az csendes hallgatással superáltatik; mert a jövődöt tekintve, a publicumnak nagyobb haszna az idejöttekkel, mintsem a régi lakosokkal¹⁾

Szunyoghi alispán biztatása jól esett Károlynak. Ő maga is remélte, hogy „amennyiben belébotolván, már kevés tekintete is forog benne, a vármegye bölcs munkálkodásával istenes és a publicumra nézve kedvező fáradozásait támogatni fogja.“

Az alispánnak adott válaszában azt is megírja Károlyi, hogy a helytartótanács rendeletének azon czikkelyei kedvétlenek előtte, „az melyekre azon belső személynek (t. i. a püspöknek) általa soha nem álmódhatott, más tallójára terjeszkedése adott okot; azt — ugymond — sajnálja nagyon, de az előtt nyilat vissza nem vonhatja többé. Ami a vizsgálatot illeti, az szerinte jó jel, kivált ha május közepén túl is tartana; addig — írja — tudom az időnek melegedése több kecskét, legalább ha nem juhót is hajtana az esztrenga alá!“ Különben ismétli, hogy a telepítésnél a közjó lebegett szemei előtt. „Az én praemissáim szerint az publicumot vévén czélul, más tekintetből bizonyára nem üzöm, mi abból is kitetszik, hogy csak mostan tentált egyezéseimmal is több hasznát fogják szomszédaim önönmagamnál venni ezen villámlásomnak!“

Több hónap telt el a helytartótanács rendeletének leérkezése óta, de Szabolcsvármegye — amint az alispán azt előre megírta — semmi komolyabb intézkedést nem tett a parancs foganatosítása körül. Mivel azonban az egri püspök nem nyugodott, s attól lehetett tartani, hogy a helytartótanács szigorubban fog föllépni, a vármegye végre többszörös sürgetés után júl. 9-én fölküldte a kívánt jelentést. A jelentés azonban olyan volt, hogy a helytartótanács tulajdonképen semmire sem kapott határozott választ. A megyegyűlés, amelyen a nyíregyháziak ügyét és a helytartótanácsához küldendő jelentést tárgyalták, igen viharos volt. Szunyoghi alispán, hogy a gyűlés tagjait megnyerje a települők számára, ő maga szerkesztett a nyíregyháziak számára egy hatásos folyamodványt, melyet a jegyző a maga és a nyíregyháziak nevében benyújtott. Midőn a főispán a folyamodványt fölolvastatta, nagy láрма és vitatkozás támadt a gyűlésteremben. „Mennyi discursus — írja az alispán Károlynak — nem discursus, hanem kiáltás volt, le nem írhatom; én mit tettem azon szegény jövevények mellett mások oppugnációjára, magamnak írni illetlen, inspector Szaploneczay Kristóf uram idővel fogja Excellentiádnak alázatosan reportálni.“ Hosszas és heves vita után a főispán elfogadta

¹⁾ Szunyoghi levele Károlyi Ferenczhez 1754. ápril 6., Fejértő. „Már ugy látom, ad fractionem panis ment az dolog; az investigatio meglesz“ stb.

nyiregyháziak folyamodványát. Az alispán és Niezky Ferencz ajánlatára a gyűlés egyelőre aztán a katonatartás alól is fölmentette a nyiregyháziakat.

Ilyenformán az új települők ügye egyelőre dűlőre jutott. Azonban derék szószólójukat, Szunyoghi alispánt, akit a nyiregyháziak maguk is védőjüknek s atyjuknak mondanak, a helytartótanács titkos föladásra magistratuális actióval sujtotta. Az állítólagos ok az volt, hogy Szunyoghi visszaélt hatalmával, dirigálta a vármegyét s 45 nyomorba selymőldő embert fölmentett a közteherlől. „Nem fiscális actiót, hanem premiumot érdemelnék” — írja az alispán — mert a legszorobban időkben „a nemes vármegye szegénységét (magamat mindenfelé exponálnán) utolsó pusztulástól preserváltam, felséges asszonyunk szolgálatjának promotióját, szegénység megmaradását, éjjeli-nappali fáradozásommal, nyughatatlanságommal munkálodni tartoztam.” Harminczkilencz évi munkásságának — ugymond — ez a gyümölcse! „Hétszer megesküdt ellenségemnek is, ha csak a lelkiismeretén erőszakot nem akar tenni, meg kell azt vallani, amikor két viceispán volt is, semminemű dolog láthatóbb tökéletességgel nem folyt.” Az alispánnak fiscális actióval történt sujtása nagy visszatetszést szült a vármegyében. Még ellenségei is mellé állottak s a gyűlésen kimondották: „nincs mód benne, hogy magistratuális actió erigáltassék!” A helytartótanács ennek daczára csak később függesztette föl a magistratuális actiót.

Ekközben megérkezett a helytartótanács válasza a vármegye jul. 9-iki fölterjesztésére. Mondanunk sem kell, hogy a helytartótanács hiányosnak s meg nem felelőnek találta a vármegye jelentését. Azért tehát jul. 29-én újból és szigoruan elrendelte az inquisitiót. Követelte a vármegyétől annak megállapítását, honnét s mely vármegyéből jöttek az új lakók, mit hoztak magukkal, kik voltak azelőtti földesuraik? Össze kell írni a régi katholikus, ruthén és kálvinista lakókat, akik az új lakosok letelepülésekor más vidékre költöztek. A vizsgálatkor azt is meg kell állapítani, mikor telepedett le valamennyi új lakos. Mind e kérdésre szigorú, pontos és sürgős választ kér a tanács.

A vármegye e rendeletre az 1754. aug. 12-én és a következő napokon tartott gyűlésében állította össze a választ, mely így hangzott: „újra kitör igazságos fájdalmunk, midőn ez alkalommal visszaemlékszünk, mennyien költöztek el földünkről az elmúlt években *a jászok, kunok és hajdúk községeibe*; mindezeknek a terhe a visszamaradottakra nehezedik, úgy, hogy majdnem leroskadnak alatta. A helytartótanácsnál sokszor jelentünk meg könyörgéseinkkel, de hiába, mert idáig egyetlenegy szökevényt sem vezettek hozzánk vissza. Nem találunk módot, miképen kutassuk ki, honnét jöttek az új lakók s mit hoztak magukkal.

írásuk nincs, s ha volna is, eltagadnák, nehogy vissza kelljen térniök régi uraikhoz. Hogy a régi lakosok innét hova távoztak, azt már kimutattuk. Különben alázatosan kérjük a helytartótanácsot, ne kényszerítsen bennünket arra, hogy többet tegyünk, mint amennyit más vármegyék részéről tapasztalunk.“¹⁾

Egy éleshangu válasz fölküldését jó ideig halogatták. Rácz Demeter még aug. 8-án is azt írta Károlyinak, hogy a válasz fölküldése még nem történt meg. A vármegye ugyanis még augusztusi gyűlésén is folytatta a tárgyalást a nyíregyházi ügyben s csak e gyűlés bevégeztése után ment föl a válasz a helytartótanácsához.

III.

Míg ezek Szabolcsban történtek, az egri püspök — nem boldogulván a vármegyével — mindent megtett, hogy a legfelsőbb helyen rossz hírre hozza a nyíregyházi telepítést.

Károlyit fölötté bántotta ez az eljárás s Rácz Demeterhez intézett levelében élesen kikel a püspök «machinációi» ellen.²⁾ De a püspököt meg nem akadályozhatván eljárásában, kénytelen volt szintén Bécsbe menni, hogy az ügynék valahogy jobb fordulatot adjon. Ekkor azonban már Barkóczy elvégezte dolgát. És «felséges asszonyunk képzelt lelki terhe (melyet a nm. püspök látszatott tenni) könnyebbitésére» Nyíregyháza ellen fordult. Pedig Károlyi érdekében a nádor és a kancellár mindent megtettek.³⁾ Sőt Grassalkovics Antal még magát a püspököt is igyekezett meglágyítani, noha eredmény nélkül. «Az egri urnak — írja 1754. szept. 30-án — tudva levő dologról bőven szólottam, menti magát mindenképen s azt mondja, hogy a consiliumhoz tett írásában nem is nevezte Excellentiádat, s ő felsége előtt sem hozta elő, hanem maga ő felsége értekezett a dologról!»⁴⁾

Az egri püspök föllépésének első következménye a helytartótanács újabb leirata volt. 1754. okt. 3-án tudtára adja a vármegyének, hogy az 1715. évi 101. törvényezikk alapján köteles az investigációt megejteni. Ki kell tehát kutatnia, honnét jöttek Nyíregyháza új lakói, mit hoztak

¹⁾ Egykoru másolatban a Károlyiak levéltárában.

²⁾ „Az egri ur — írja Rácz Demeter aug. 8-án kelt válaszában — kimutatta foga fejeit, az szives barátságnak megmutatta virágát (melytől az ország ijesztelte Excellentiádat).“

³⁾ Grassalkovics Antal ezt írja Károlyinak a nyíregyházi ügyben: „írhatom mindazáltal vigasztalására Excellentiádnak, hogy m. palatinusunk különösen fogta pártját Excellentiádnak ő felségénél; mert rossz információi valának.“

⁴⁾ Grassalkovics Antal gróf levele Károlyi Ferenczhez.

magukkal, s mennyiben tettek eleget régi kötelezettségeiknek? Ezekre, valamint a többi körülményekre is sürgősen terjeszse föl a jelentést. Különben pedig — mondja a rendelet — mivel bizonyos, hogy a lutheránus pap még a múlt év október havának 8-án Nyíregyházán letelepedett, s a lakosok imaházat emeltek, a melyben a pap mostanig nyilvános vallásgyakorlatot merészkedik folytatni, még pedig királyi engedély nélkül, a törvények értelmében e papot szigorúan meg kellene büntetni. Azonban ő fölsége királyi kegyelemből ez alkalommal eláll a büntetés végrehajtásától, de meghagyja a vármegyének, hogy a nevezett papot azonnal üzze ki a vármegye területéről s elfogatás terhe alatt tiltsa meg neki a visszatérést; az imaházat a vármegye meg azonnal alapjából rontassa le!

A helytartótanács e rendeletével egyidőben a püspök is átírt a vármegyéhez, s hivatkozván az 1691-iki törvényre és a «Carolina resolucióra», követelte a pap eltávolítását és az oratorium lebontását. Azonban az alispán e kettős fölszólítás daczára sem üzte el a papot. «Ámbár — írja ő maga Károlynak — mind az felséges királyi consilium, mind mlgs. gróf egri püspök uram ő excellentiája nyíregyházi oratoriumnak demolitióját és praedikátornak amótióját kegyesen parancsolni méltóztattak légyen is; mindazonáltal mi okon nem lehetett énnekem ily subtilis, és az publicumnak nagy kárt okozható materiában egyvelitenem, azzal mind magamat, mind publicumot praecipitálni, mlgs. gróf egri püspök uramnak ő excellentiájának alázatosan megírtam.»¹⁾

A szomszédos papok, főleg a fényi plébános, kíváncsian várták a püspöki és helytartótanácsi rendelet végrehajtását, «s hogy magok előtt — írja Szaploneczay János — s gusztusokat nem teljesíthették, majd elvesztek mérgekben.»²⁾ A fényi pap föl is ment azonnal Egerbe, s onnét azzal a hírrel jött vissza, hogy a püspök kijelentette: «mihelyest a generalis gyűléssel nem effectuáltatik akarátja, mindgyárt. megyen Bécsben s újabban fogja mozgatni az dolgot!»³⁾

Ekközben Károlyi, mivel a helytartótanács részéről másnemű veszedelem is fenyegette Nyíregyházát, elhatározta, hogy a vármegye határozatát nem várja meg, hanem maga fogja a helytartótanács és a püspök óhaját teljesíteni. Ez elhatározásra egyéb körülményeken kívül

¹⁾ Szunyoghi Ferencz levele Károlyihoz 1754. október 28. Rácz Demeter szintén írt ez ügyben Károlynak. Levelében ő is azt mondja: „hogy az viceispán nem engedte véghez vinni, s magokra vállalták az feleletet, ha csak a mostani gyűlésben el nem rontják.“ (1754. nov. 28.).

²⁾ Szaploneczay János levele Károlyihoz 1754. decz. 11-én.

³⁾ Ugyanannak levele 1754. nov. 24.

döntő befolyással volt Szaploneczay tanácsa, a ki azt ajánlotta a grófnak, hogy az esetleges szégyent csak úgy kerülheti ki, ha maga rontatja le az imaházat. «Inkább mintsem más által essen azon gyalázat Excellentiádon — írja neki ez ügyben — inkább minden gyalázat nélkül vigye véghez Excellentiád s ígérje meg ő Felségének!» A dolog így is történt. Károlyi megírta udvari kapitányának, hogy kellő óvatosság alkalmazásával bontassa le az imaházat. Szaploneczay erre megjelent Nyíregyházán, magához hívatta a lutheránus papot, elmondta neki a tényállást, s rábirta őt, hogy míg a körülmények kívánják, rejtőzzék el. Egyelőre pedig megparancsolta neki: «hogy az községnek beszéljen, mindennap tanítsa, s magának helyt keressen, hogy ha rájutnak, lehessen hová recipiálni magát, minden legkisebb eshető lármáról pedig tudósítsa.» Ez megtörténvén, az oratoriumot «eltörölte egészen». «Nehezen esett szegényeknek, írja Károlynak — mert már szénát raktak alája. Az harangokról semmi kérdés nem vala, el is rejtették magok között igen jól Az mesternek is megmaradhatását az főispán parancsolta, mivel semmi sincs, felőle az parancsolatban. Megparancsoltam ellenben nékiek, hogy semmi könyörgést, vagy praedikációt, vagy akár-mely exercitiumot kemény büntetés alatt ne merészellyenek, az temetést megteheti minden ceremonia nélkül».

Ilyen szelid és okos eljárás mellett a nyíregyháziak belenyugodtak a történetekbe. «Istennek hála — mondja Szaploneczay — eleget biztatván, könnyen szenvedik már most, mert szeretik Excellentiádat!» Elmaradt tehát a lutheránus pap ünnepélyes kiüzése, mely után annyira vágyakozott a fényi plébános. A Nyíregyházára jött papok pedig «nagy szégyennel s testimonium nélkül, de bezzeg morgással oszlottak el onnat, mivel az törvényt csak tették, csinálták, miképen fogják az határbul s az egész vármegyéből kihajtani a pástort, e sem succedált az egri basának!»

Vallás dolgában eszerint megtörtént már, a mit a helytartótanács kívánt. Ekközben azonban valaki felküldötte Károlyi ama pátenslevelét, melyet a nyíregyházi telepítés ügyében adott ki. Ez a körülmény újabb bonyodalmakat idézett elő. A helytartótanács ugyanis, mielőtt még október 3-iki rendeletére a vármegye részéről választ kapott volna, október 31-én újabb intimátumot menesztett a vármegyéhez. Erősen kifogásolja ebben, hogy az említett pátenslevelet a községekben kihirdették. E vétkes, törvénytelen és a királyi rendeletekkel ellenkező tettet — ugymond — a lehető legkeményebben helyteleníti. Szigoruan meghagyja, hogy a vármegye az új lakosokat azonnal adózás alá vesse, a telepítés vezetőjét Petrikovicsot pedig kihallgassa, kinek a parancsára és megbízásából hirdette ki a pátenslevelet, s csalogatta a jobbágyokat?

Végül felsorolja a pátenstevélben foglalt — szerinte törvénytelen — ígéreteket, s a vármegyétől mindezekre sürgős fölvilágosítást kér.

Ha már a vallásgyakorlat eltiltása is forrongásba hozta az új települöket, képzelhetjük minő érzelmekkel fogadták a rögtönös megadóztatásukra vonatkozó rendeletet. A kezdet nehézségeivel küzködven, eddigi terheiket is csak nagy nehezen tudták elviselni; ¹⁾ az újabb adó-kivetés, katonatartás és összeírás elrendelésében pedig egyenesen romlásukat látták. Nyiregyháza ellenségei tehát jól számítottak, mikor a fontosabb rendelettel akarták az új települöket szétütni. Azonban Károlyi emberei is résen állottak, s az új telepítvény megtartására mindent megtettek.

A vármegye elrendelvén az inquisitiót, hivatalos küldöttség ment Nyiregyházára. Mivel azonban a vizsgálat végrehajtásával megbizottak jobbára Nyiregyháza ellenségei voltak, az inquisitio hamisan esett meg. Károlyi emberei, nem akarván a vármegyét hirbe hozni, ²⁾ új vizsgálat elrendelését kérték. Az új vizsgálat Károlyi előnyére ütött ki. A püspök és a helytartótanács ama kérdésére: „igaz-e, hogy Károlyi a telepítés előtt 48 katholikus vallásu jobbágyát küzte Nyiregyházáról”, valamennyi tanu azt vallotta, hogy a telepítés előtt egyetlen katholikus vallásu lakos sem volt Nyiregyházán. A vizsgálat megállapította a települök számát és illetékességi helyét is. Petrikovicsot, a telepítés tulajdonképpen végrehajtóját nem lehetett kihallgatni, mert Rácz Demeter elrejtette őt Király-Darócson. ³⁾

E közben a nyiregyháziak az alispán buzdítására beadták a vármegyéhez és Károlyihoz intézett kérvényüket. Az elsőben előadják, hogy Károlyi elüzte papjukat és lerontotta imaházukat; esdve kéri a vármegyét, lépjen közbe értük ő felségénél, hogy feléjük fordítván kegyes tekintetét, irgalmazzon rajtuk nyomorultakon, s engedje meg papjoknak a visszatérést s az imaház fölépítését. Csakis így szolgálhatnak teljes odaadással, s így mozdíthatják elő hazájuknak rég óhajtott boldogságát.

Károlyi Ferencz grófhhoz intézett folyamodványukban Isten áldását kéri a grófra ezen és a más világon; hálattelt szívvvel köszönik ezernyi jóságát és bőkezűségét s könyörögnek, ne hagyja el őket ezuttal se.

¹⁾ „Annyira terheltetik az szegénység — írja Rácz Demeter Károlyihoz — hogy szőjjel kelletik oszlaniok, s az földes urak vallják keserves kárát“. (1754. okt. 6-án a nyiregyháziak ügyében.)

²⁾ „Nem egészséges — írja Szaplanczay erre vonatkozólag — a vármegyét becsstelenségbe hozni.“

³⁾ „Petrikovics persecutióban esett — írja Károlyinak — Király-Darócra dugám, ha az tyuk ki nem vakarná.“ 1754. decz. 4.

Papjukat elűzték, imaházukat lerontották, Isten irtalmára, Jézus vérző sebeire kéri, eszközölje ki, hogy papjuk visszatérhessen, s legalább a halottakat legyen szabad neki eltemetnie, az újszülötteket megkeresztelnie és a haldoklókat vigasztalnia. Minden egyéb szertartástól tartózkodni fog.

Meglehetősen hosszú időt vevén igénybe a nyíregyházi vizsgálat és a tanuk eskütétele, az ügy csak november vége felé került a vármegye gyűlésén tárgyalás alá. A főispán, a kit Barkóczy püspök erősen befolyásolt,¹⁾ nem akarta megengedni, hogy a vármegye a nyíregyháziak érdekében ő felségéhez folyamodjék. Azt állította, „*hogy törvénytelen, sőt törvény ellen való eretneknek mellett instálni*“. Egyesek, főképpen Szaploneczay János fölszólalása után azonban mégis beleegyezett a folyamodvány elkészítésébe és fölküldésébe.²⁾ Nagy nehezen arra is rávették, hogy a nyíregyháziak conscribálása³⁾ és adó alá vetése ellen a vármegye felterjesztést intézzon a helytartótanácsához.

A nyíregyháziak e nem várt eredményt Dobozi, báró Horváth és Szunyoghi alispán hathatós támogatása mellett főleg Károlyi ügyes udvari kapitányának, Szaploneczaynak köszönheték. Ő szerkesztette a nyíregyháziaknak főntebb ismertetett két folyamodványát; ő birta rá nézete megváltoztatására a főispánt s az ő fáradhatlan buzgósága szerezte a legtöbb párthivet Nyíregyháza számára. Méltán írhatta hát Károlynak: „*a mennyi ebek harminczadján mentem által, minden napról egy-egy árkus papirost betölthetnék . . . Reggeltől fogva éjszakai 11 óráig hol egynél, hol másnál, sessióba pedig legelsőnek mint jó deák, megjelentem, félvén, hogy valami nálam nélkül ne essék rajtunk; rá vágnak pedig, hogy az ember magát megalázza, kérje, udvarolja, nálam pedig feltalálták; mert valamit csak észrevehetteni kedvekre forgattam magamat*“!⁴⁾

A vármegyének a helytartótanácsához küldendő föliratát is ez a Szaploneczay szerkesztette. „*Az consilium conceptusát — írja ő maga — négyyszer is concipiáltattam s csakugyan többet nem szurhattunk belé.*“ Az alaposan megírt fölterjesztésben a vármegye a helytartótanácsot értesíti, hogy a nyíregyházi imaházat Károlyi Ferencz lerontatta, a papot pedig eltávolította. A mi a helytartótanács ama kívánságát illeti, — írja a vármegye — hogy kutassuk ki, honnét jöttek az új települők s kik voltak előbbi uraik, arra vonatkozólag már megírtuk, hogy az 1715-iki

1) Szaploneczay János szerint „Eger vize megáztatta a főispánt“!

2) Az elkészítésben ismét Szaploneczay, Károlyi udvari kapitánya fáradozott.

3) A conscribálás ekkor már tényleg megtörtént, de a megye nem tartotta tanácsosnak a conscriptió felküldését. A lakosság összes száma 2485-re rugott.

4) Szaploneczay levele Károlyihoz 1754. december 11., Nagy-Károly.

101. törvényezikk eddig sohasem alkalmaztatott s mi sem kaptuk vissza a dögvész idején elköltözött jobbág্যokat, habár többször kérelmeztük a magas helytartótanács előtt. A mire tehát más megyék nem kötelesek, miuket sem lehet kényszeríteni. Különben is az új lakosok nem titokban és csellel hagyták oda régi lakóhelyeiket, hanem előzőleg eleget tettek háromévi kötelezettségeiknek és engedélyt kaptak a kiköltözködéssre. A vármegyének és a kincstárnak egyaránt szüksége van az új telepítvényre. Az adózók tulnyomó része ugyanis e vármegyében szabad költözési jogu ember; ezek, ha nagy teherrel sújtják, elköltöznek, terheik pedig a megmaradottakra nehezednek, s ha új települők nem könnyítik terheiket, nem bírják elviselni. Nyíregyházára már fekvésénél fogva is szüksége van a kincstárnak; mert Tokaj felé Nagy-Kálló és Rakamaz közt négy magyar mértföldnyi távolságban *ez az egyetlen község!* S ha ennek lakóit szétűzik, a katonatartás és adózás terheit a másik két község kénytelen viselni.

A mi a helytartótanács amaz állítását illeti, hogy mi háromévi adómentességnek, annak letelte után pedig csupán egy arany fizetésének ígéretével csalogattuk a lakókat Nyíregyházára, kijelentjük, hogy e vármegyében régi szokás már, a települők számára bizonyos ideig tartó mentesség engedélyezése. Az erdőtlen, homokos és terméketlen vidék miatt okvetetlenül szükség van erre, máskülönben a települők nem volnának képesek házakat építeni és az első beruházás költségeit fedezni. De olyan határozatot mi nem hoztunk, még kevésbbé hirdettünk, hogy a nyíregyházi települők háromévi mentességet kapnak s azután is csak egy aranyat fognak fizetni.¹⁾ A helytartótanácsnak ama kívánságát, hogy Petrikovicsot hallgassuk ki, nem teljesíthetjük, mert Petrikovics ismeretlen helyre távozott. Végül fölemlítjük, hogy Nyíregyháza új lakói régi tartózkodási helyükön, távozásuk előtt, háromévi kötelezettségüknek előre eleget tettek s így méltányos dolog volna, hogy ez éveken át új lakóhelyükön mentességet élvezzenek. Ennek daczára Nyíregyháza régi lakosainak terheit magukra vállalták s a többi közterhet is hűségesen viselik.²⁾

A királynéhoz intézett fölterjesztéshez a vármegye mellékelte a nyíregyháziak folyamodványát, melyben azok a magán vallásgyakorlat megengedését kérelmezték s egyszersmind kijelentette, hogy ama kérclem teljesítése nélkül nem remélhető az új telepítvény megmaradása. A lakosok távozása pedig ő felsége nagy kára nélkül meg nem történ-

¹⁾ Ebben igaza van a vármegyének; mert ez ígéreteket *nem ő, hanem Károlyi publikálta*. Előzetesen azonban a vármegye adta meg neki erre az engedélyt.

²⁾ Szűnyoghi alispán sajátkezű másolata.

hetik. Kéri tehát ő felségét, kegyeskedjék a nyiregyháziaknak alázatos kérését teljesíteni.

A helytartótanácsához és ő felségéhez fölterjesztett folyamodványokon kívül az érdekeltek Károlyihoz is irtak; mert az ő befolyásától többet vártak mint folyamodványaiktól. „Excellentiád pedig — írja neki Szaploneczay János — az Istenért dolgozzon, mert ha tavaszig el nem nyeri Excellentiád“, (t. i. a vallás-gyakorlatra vonatkozó engedélyt) épen nem remélhető megmaradások . . . Petrikovicssal sem tudom, mit csináljak és ha újabb parancsolatok érkeznek, mittévő legyek, méltóztassék Excellentiád kegyelmesen parancsolni; mert *szép szóval, tyukkal, kalácssal igen sokat lehet véghez vinni ebben a vármegyében, de bezzeg dir-durral éppen semmit!*¹⁾

Érdemes fölemlitenünk, hogy maga a főispán erősen nyugtalankodott a fentebbi fölterjesztések miatt. Hogy tehát magát biztosítsa a felülről jöhető dorgálások ellen, a megyegyűlés bevégezése után azonnal irt Károlynak. „Minekutánna — ugymond — Nyiregyháza, mostani gyűlésünkben a legnagyobb kérdéseken menne által, annak folyamatjáról, és megmaradására czélozó különösen tett munkálódásomról is Excellentiádat udvari kapitánya szóval bővebben fogja informálni. Egyedül azon kérvén Excellentiádat: hogy ha, és amennyiben akár az iránt, akár más egyéb iránt Bécsben subsummáltatnám, maga atyafiságos kegyességivel védelmezni méltóztassék Excellentiád“. ²⁾

Ezalatt az egri püspök, megtudván mi történt a vármegye gyűlésén, ígéretéhez képest újra a helytartótanácsához és ő felségéhez fordult panaszával. Uglátszik ez alkalommal ismét sikerült a különben is betegeskedő Károlyit megelőznie. 1754. december 30-án ugyanis maga a királyné intézett a vármegye főispánjához egy szigorú hangú leiratot. A királyi leirat válasz volt a vármegye részéről, a királynéhez és a helytartótanácsához decz. 5-én fölterjesztett folyamodványokra. Ő felsége ebben tudomására hozza a főispánnak, hogy a felküldött folyamodványból és a helytartótanács relációiból *kedvetlenül és nagy visszatetszéssel kellett megértenie*, hogy a nyiregyháziakra vonatkozó vizsgálatot, honnét jöttek az új lakók, kiknek szolgáltak azelőtt s mit hoztak magukkal — úgyszintén Petrikovics kihallgatását a vármegye mindeddig nem teljesítette. Szigorúan megparancsolja a főispánnak, hogy a fentebbi rendeleteket minden késedelem nélkül foganatosítsa.

A vizsgálat, melyről a királyi rendelet szól, Petrikovics kihallgatásán

¹⁾ Szaploneczay János levele Károlyihoz 1754. dec. 5., Nagy-Kálló. Ugyanő egy másik levelében így ír: „ha fel nem mehet is Exc., bizza valakire s minél hamarább, míg meleg az vas, veresse Excell. valakivel“.

²⁾ Gróf Barkóczy Imre főispán levele Károlyihoz 1754. dec. 5. Nagy-Kálló.

kivül — mint említettük — megtörtént, de a vármegye a nyíregyháziak érdekében halogatta annak felküldését. A királyi rendeletnek tehát nem volt nehéz megfelelni. A vármegye azonban nem találta sürgősnek a dolgot; annál kevésbbé, minthogy a helytartótanács válasza még nem érkezett le.

Ezalatt a nyíregyházi települők komoly aggodalommal néztek a jövő elé. Bár a vármegye nem vetette ki rájuk a rendes adót, a főispán önhatalmulag fölemelte terheiket, jöllehet ők maguk önként elvállalták a régi nyíregyházi lakosok terheit; oly feltétel alatt, hogy nyolcz évig nem nagyítják terheiket. Sok bajuk volt Palocsayné jobbágyaival is, kik folytonosan akadályozták őket a mezei munkákban, s különféle bosszantásokkal illették őket.¹⁾ A települők nagy száma miatt, az átengedett földterület is elégtelen volt eltartásukra, s kénytelenek voltak újabb terület átengedését kérni.²⁾ E bajokhoz járultak még vallási sérelmeik is. Imaházukat lebontották, papjuk Wandlik Mátyás, kénytelen volt Debreczenben meghúzni magát, a hol Károlyi segítségével éledgett. A jobb idők reménye és Károlynak négy biztató levele arra bírta, hogy hiveit folyton kitartásra és türelemre buzdítsa. Minő odaadással csüggett hivein, mutatják Károlyihoz intézett sorai: „A fölfeszített Üdvözítő példájára — írja egyik levelében — önként elhatároztam magamat a szenvedések elviselésére; így hát ügyemnek — mely Excellentiádra és reám is gyűlöletet hárit — elhagyására sem számkivetéssel, sem börtönnel, sem bilincscsel, sem halállal való ijesztéssel nem engedem magamat kényszeríteni, támogatlatván Excellentiának további hathatós oltalmával, atyai védelmével és legkegyesebb pártfogása reményével.”³⁾

Azonban a jobb idők reménye, melylyel Wandlik vigasztalta hiveit, nem igen mutatkozott. Sőt a hívők sorsa naponként rosszabbra fordult. Voltak, akik a bizonytalan jövő miatt a házépítést is abbahagyták, s minden pillanatban készen állottak az eltávozásra. „Az szegény nyíregyháziak is — írja Rácz Demeter — rajta vannak; s ha egy két hónap forgása alatt nem végezhet Excellentiád papjok, s oratoriumok felől, nem sokat számlálunk márcziusban közülök.”⁴⁾

Pedig Károlynak ez idő alatt nem sikerült a vallásgyakorlatra vonatkozó engedély megszerzése.⁵⁾ Így hát a vármegye, illetőleg az

¹⁾ A nyíregyháziak folyamodása Szűnyoghi alispánhoz.

²⁾ A nyíregyháziak folyamodása Gáspár Sándorhoz, Károlyi inspektorához, 1754. szept. 16.

³⁾ Wandlik Márton levele Károlyihoz 1754. nov. 4-én.

⁴⁾ Rácz Demeter levele 1754. decz. 4-én. Nagy Károly.

⁵⁾ Levele Koch báró kabinet-titkárhoz: „Quia tamen notum erat mihi non sola Suae Excellentiæ opera, sed benignis Suae Majestatis nomine ad Comitatum Szabolcsensem positive expeditis mandatis privatum etiam eorundem religionis exercitium impeditum extitisse“ etc.

alispán igyekezett a települöket némi engedményekkel maradásra bírni. „Eléggé biztatva vannak általam az nyiregyháziak — írja az alispán Károlynak — hogy csak patienter legyenek, sok nyomorúságok és szorongatások után vigasztalásokat el fogják érhetni.“ Hogy e biztatás csak üres ígéret volt, kitetszik ama kedvezőtlen határozatokból, melyeket a nyiregyháziakra nézve felsőbb helyen hoztak. Először is Barkóczi püspök irt a vármegyéhez és a királyné nevében kijelentette, hogy a nyiregyháziaknak még a magán vallásgyakorlatot sem engedheti meg. Aztán kora tavasszal a helytartótanácsnak végzőse is megérkezett. A consilium újra és szigoruan elrendelte a rendszeres conscriptiót, s ezzel együtt a közterhek és a katonatartás viselésének kötelezettségét.¹⁾

(Folytatása következik.)

¹⁾ 1755. márczius 13. A helytartótanács azt is követeli e rendeletben, hogy a megye mutassa ki, mennyi a jövevények vagyona, s mily adót vetettek ki rájuk. A Petrikovicsra vonatkozó vizsgálatot is újra elrendeli. Egyuttal szemére veti a megyének, hogy háromszori felszólítására sem kapott eddig kimerítő választ.